

पक्षिमित्र

रजि. नं. महा./285/98/ नागपूर

- वर्ष - तेरावे
- अंक ३ रा
- १ एप्रिल २०२३
- पाने - २४

गणेश गोरे, पुणे

संपादक : दिगंबर गाडगीळ

३५ वे महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलन, चंद्रपूर - क्षणचित्रे

३५ वे महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनाचे दिप प्रज्वलन करून उद्घाटन करतांना संमेलनाध्यक्ष श्री राजकुमारजी जोब

संमेलनाचे उद्घाटक वन, सांस्कृतिक कार्यमंत्री मा. श्री. सुधीर मुनगंटीवार आपले मनोगत व्यक्त करतांना

मा. श्री. सुधीर मुनगंटीवार यांचे स्वागत करतांना महाराष्ट्र पक्षिमित्रचे अध्यक्ष डॉ. जयंत वडतकर व कार्यवाह डॉ. गजानन वाघ

माजी केंद्रीय गृहराज्यमंत्री, हंसराज अहिर यांना सन्मानित करतांना संमेलनाचे आयोजक श्री. बंडूभाऊ धोत्रे

वाईल्ड लाईफ इंस्टिट्यूट ऑफ इंडीया, डेहराडून चे शास्त्रज्ञ डॉ. सुतिर्था दत्ता 'माळढोक' या विषयावर मार्गदर्शन करतांना

पक्षिअभ्यासक श्री. किरण मोरे यांच्या 'शबल' या पुस्तकाचे प्रकाशन करतांना मान्यवर

३५ वे महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनात राज्यभरातून पक्षिमित्रांचा सहभाग

३५ व्या महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनात श्री. किशोर रिठे यांची प्रकट मुलाखत घेतांना श्री. स्वानंद सोनी

संपादक

श्री. दिगंबर गाडगीळ

३९, आनंदवन कॉलनी, ऑफ कॉलेज रोड, नाशिक - ४२२००५
स्थिरभाष : (०२५३) २५७७९६८ चलभाष : ९८८९०७९७९९

सहाय्यक संपादक

श्री. किरण मोरे, अमरावती, मो. ९९२३९१००३४

Email: kiranmorey1983@gmail.com

डॉ. अनिल माळी, नासिक, मो. ९८५०८१८६४४

Email: anilrmali@yahoo.co.in

संपादकीय

कबूतर जाऽऽजाऽऽजा

दिगंबर गाडगीळ

संपादक, महाराष्ट्र पक्षीमित्र अंक
dgadgil09@gmail.com

कार्यकारिणी

अध्यक्ष	-	डॉ. जयंत वडतकर, अमरावती मो. ९८२२८७५७७३
कार्याध्यक्ष	-	डॉ. राजू कसंबे, ठाणे मो. ९००४९२४७३९
संघटक	-	प्रा. डॉ. सुधाकर कुन्हाडे, अहमदनगर मो. ९८५०२९९३२४
कार्यवाह	-	प्रा. डॉ. गजानन वाघ, अमरावती मो. ९८२२२०४०७०
सहकार्यवाह	-	श्री. शरद आपटे, सांगली मो. ९८९०३८४४००
सहसंघटक	-	डॉ. अनिल माळी, नासिक मो. ९८५०८१८६४४
सदस्य	-	प्रा. डॉ. निनाद शाह, सोलापूर मो. ९४२२४५९९९५
सदस्य	-	श्री. किशोर गठडी, औरंगाबाद मो. ९४२२२०२६२८
सदस्य	-	श्री. दिलीप विरखडे (वर्धा) मो. ७७७५८८३८६९
सदस्य	-	श्री. अविनाश कुबल (ठाणे) मो. ९३२४२३८०३९
सदस्य	-	कु. रूपाली मढवी (मुंबई) मो. ९८६९५५९९२२

सल्लागार मंडळ

श्री. भाऊ काटदरे (चिपळूण)	मो. ९४२३८३९७००
श्री. दिगंबर गाडगीळ (नाशिक)	मो. ९८८९०७९७९९
डॉ. दिलीप यार्दी (औरंगाबाद)	मो. ९४२२७०४२२९
डॉ. अनिल पिंपळापुरे (नागपुर)	मो. ९८८९७९३४६६
श्री. बापुसाहेब भोसले (अहमदनगर)	मो. ९८२२६३३९३३

अगदी अलीकडे सोशल मीडियावर एक वृत्त वाचावयास मिळाले. ते खेदकारक होते. त्यात असे म्हटले होते की, ठाणे शहरातील ४५ वर्षांचा एक इसम अक्यूट हायपर सेन्सिटिव्हिटी न्यूमोनाइटिस या रोगाने तो मृत पावला. तो होतो कबुतराच्या विषेपासून.

तो माणूस राहत असलेल्या फ्लॅटच्या खिडकीखालील ग्रिलमध्ये एसीच्या आजूबाजूस कबूतर निवास आणि विष्टा जवळजवळ ३ महिने होती. एसीमधून जी हवा घरात येते, त्यातून सुकलेल्या विष्टेतील सूक्ष्म जंतूयुक्त धूळ मागच्या बाजूने जाळीमार्गे आत जाते आणि ते जंतू बंद एसीमधून आत प्रवेश करतात. हे जंतू पाणी, फिनेल, अॅसिड, डेटॉलमध्येही जिवंत राहतात. कबूतर उंच इमारतीच्या बाहेर वस्ती करून राहतात. त्यामुळे हा रोग पसरू शकतो.

पक्षी माणसाला प्रिय असल्याने त्याला अन्नधान्य खाऊ घातले जाते. काही शहरांत तर चौकाचौकातून पोतीभर धान्य टाकले जाते. प्रामुख्याने त्याचा लाभ कबुतरे घेतात. कबुतरे वर्षभर पिले देत असतात. इतर पक्ष्यांप्रमाणे त्यांचा ठराविक वीण हंगाम नाही. तेव्हा असे कबूतर प्रेम घातक ठरू शकते. तेव्हा त्याची वसाहत वाढेल, असे काही करू नका. त्यासाठी कबूतर जाऽऽजाऽऽजा हा मंत्र म्हणा हवा तर...

*****

मुखपृष्ठ छायाचित्र - पॅटेंड बुशक्वेल

छायाचित्रकार - गणेश गोरे, पुणे

■ वर्ष - तेरावे ■ अंक ३ रा ■ पक्षिमित्र

०३

■ ९ एप्रिल २०२३ ■

* अध्यक्षीय *

३५ वे महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलन नुकतेच ११-१२ मार्च दरम्यान चंद्रपूर येथे पार पडले. चंद्रपूर येथे वन्यजीव संवर्धन, वारसा संवर्धन व सामाजिक क्षेत्रात निःस्वार्थपणे कार्य करणाऱ्या 'इको-प्रो' या संस्थेने या संमेलनाचे आयोजन केले होते. चंद्रपूर येथील वन प्रबोधिनीच्या सुंदर व भव्य परिसरात संमेलनाचे आयोजन नेटकेपणाने पार पडले. या संमेलनास राज्यातील अनेक जिल्ह्यातून सुमारे २०० पेक्षा जास्त पक्षिमित्र सहभागी झाले होते. दोन दिवस चाललेल्या या संमेलनाचे उद्घाटन वनमंत्री मा. सुधीरभाऊ मुनगंटीवार यांचे हस्ते पार पडले. यावेळी मंत्री महोदयांनी संमेलनात होणाऱ्या चर्चेवरून महाराष्ट्र पक्षिमित्रने पुढाकार घेऊन पक्षी संवर्धनासाठी एक कृती आढावा तयार करावा, त्यानुसार भविष्यात पक्षी अभ्यास व संवर्धनासाठी दिशा ठरविता येऊ शकते, असे सांगून महाराष्ट्र पक्षिमित्रकडून यासाठी पुढाकार घेण्यासुद्धा सांगितले. महाराष्ट्रातून आलेल्या सर्व जिल्ह्यातील पक्षिमित्र यांनी आपले विचार किंवा सूचना लिखित स्वरूपात लिहून द्याव्यात, असे आवाहन यावेळी केले. त्यानुसार उद्घाटन कार्यक्रमानंतर तातडीने एक सूचना पेटी लावण्यात आली होती व त्यामध्ये प्रत्येकाने आपल्या सूचना टाकल्या. यावरून पक्षी संवर्धनावर चर्चा करण्यासाठी शासन सकारात्मक असल्याचा संदेश या निमित्ताने सर्वांपर्यंत पोहोचला. महाराष्ट्र पक्षिमित्रकडून लवकरच मंत्री महोदयांची भेट घेऊन पक्षी संशोधन, अभ्यास, जनजागृती व संवर्धन आदी विषयांवर चर्चा करण्यात येणार आहे.

चंद्रपूर जिल्ह्यात पूर्वी सारस आढळत होता मात्र जुनोना तलावावरील एकमेव उरलेला शेवटचा सारस २०१९ साली मृत पावला. आता संपूर्ण राज्यात सारस पक्षी उरलेला आहे तो फक्त भंडारा आणि गोंदिया जिल्ह्यातच. वाघांसाठी प्रसिद्ध असलेल्या चंद्रपूर जिल्ह्यात देशातील सर्वांत दुर्मीळ असलेला माळढोक व तणमोर या पक्ष्यांचा आजसुद्धा आढळ आहे. मात्र आज या दोन्ही प्रजाती येथून विलुप्त होण्याच्या स्थितीत आहेत. म्हणूनच या संमेलनातील चर्चेमध्ये सारस व माळढोक या पक्ष्यांवरील चर्चासत्रांचे आयोजन करण्यात आले होते. या दोन्ही सत्रांमध्ये या पक्ष्यांच्या अभ्यासकांनी आपले सादरीकरण करून या पक्ष्यांच्या

डॉ. जयंत वडतकर

अध्यक्ष, महाराष्ट्र पक्षिमित्र
jayantwadatkar.wecs@gmail.com
9822875773

संवर्धनाची सध्यास्थिती पक्षिमित्रांसमोर मांडली. या विषयावर आयोजकांनी तज्ज्ञ संशोधकांचे मार्गदर्शन सत्रसुद्धा आयोजित केले होते. यासाठी वन्यजीव संस्था देहरादून येथील डॉ. सुतीर्थ दत्ता यांचे विशेष व्याख्यान आयोजित केले होते.

वन्यजीव क्षेत्रातील महाराष्ट्रातील एक परिचित नाव म्हणजे श्री. किशोर रिठे. त्यांचे वन्यजीव क्षेत्रातील अनुभव व सध्यास्थिती यावर चर्चा करण्यासाठी संमेलनातील एका सत्रात त्यांची प्रगत मुलाखत आयोजित करण्यात आली होती. महाराष्ट्र पक्षिमित्र आजीवन सभासद असलेले श्री. किशोर रिठे सध्या प्रसिद्ध आशा बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटीचे मानद सचिव आहेत. त्यांनी आजवर देशाच्या तसेच राज्याच्या वन्यजीव मंडळावर सदस्य म्हणून कार्य केले असून देशातील वन्यजीव विषयक अनेक प्रश्नांची त्यांना जाण आहे. त्यांचा या क्षेत्रातील एकंदर प्रवास व अनुभव या मुलाखतीमधून प्रकट झाले. सदर मुलाखत प्रसिद्ध वन्यजीव कार्यकर्ते श्री. स्वानंद सोनी यांनी घेतली. याशिवाय विविध सत्रात आपल्या पक्षिमित्रांनी विविध विषयांवर सादरीकरण तर केलेच आणि विशेष म्हणजे सर्व उपस्थित पक्षी मित्रांनी त्या चर्चेमध्ये हिरीरीने सहभाग सुद्धा घेतला.

या संमेलनाचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे संमेलनामध्ये महिला पक्षिमित्रांचा वाढता सहभाग. या संमेलनात राज्याच्या अनेक जिल्ह्यातून महिला प्रतिनिधी संमेलनात सहभागी झाल्या होत्या. विशेष म्हणजे त्यांनी सादरीकरण करण्या पासून ते विविध चर्चेमध्येसुद्धा आपला सहभाग नोंदवून वाढत्या सहभागाकडे सर्वांचे लक्ष वेधले. महिला प्रतिनिधींमध्ये झालेल्या चर्चेतून, भविष्यात एक महिला पक्षिमित्र संमेलनसुद्धा आयोजित करण्यात येईल असे ठरविण्यात आले. हे संमेलन पुढील वर्षभरात सर्वांच्या दृष्टीने सोयीचे होईल अशा ठिकाणी आयोजित करण्यात येईल.

महाराष्ट्र पक्षिमित्रतर्फे २०१२ साली बोरीवली येथील

संमेलनात सारस संवर्धन निधी उभारण्याचे ठरविण्यात आले होते. मात्र पुढे त्यामध्ये फारसा निधी गोळा झाला नसल्याने सध्या उपलब्ध असलेल्या निधीमध्ये आणखी भर घालून, त्यामधून पक्षी संवर्धन व संशोधन यासाठी तरुण पक्षिमित्रास फेलोशिप अर्थात संशोधनवृत्ती देण्याचा निर्णय घेण्यात आला. यामुळे एखाद्या ठिकाणच्या महत्त्वाच्या विषयावर अभ्यास करण्याची संधी नवोदीत पक्षिमित्रास मिळून त्यातून महत्त्वाची माहिती किंवा नवीन माहिती महाराष्ट्र पक्षिमित्रकडे उपलब्ध होऊ शकेल. याबाबतची कार्यप्रणाली लवकरच तयार करण्यात येणार असून त्यानंतर फेलोशिपसाठी प्रस्ताव मागविण्यात येतील.

संमेलन दरम्यान पार पडलेल्या सर्वसाधारण सभेमध्ये आपल्या सर्व सभासदांनी उत्फूर्त असा सहभाग नोंदवून अनेक मौलिक सूचनासुद्धा केल्या, त्यानुसार काही निर्णयसुद्धा घेण्यात आले. आजवर महाराष्ट्र पक्षिमित्रचे १४०० सभासद असून, पक्षी संवर्धनासाठी एक दबाव गट तयार होण्याच्या दृष्टीने ही संख्या वाढविण्याची आवश्यकता असल्याचे सर्वांनी मान्य केले, त्यानुसार काही उपक्रमसुद्धा राबविण्याचे ठरले. सर्वप्रथम जिल्हावार

व्हॉट्सअप गट तयार करून त्या त्या जिल्हातील सर्व सभासदांना तसेच संबंधित जिल्हा समन्वयक व विभागीय समन्वयक त्यामध्ये समाविष्ट करण्यात येणार आहे. या माध्यमातून संस्थेचे उपक्रम व इतर माहिती किंवा सूचना वेळोवेळी सर्वांपर्यंत पोहोचविण्यास मदत होणार आहे. त्यानुसार जवळपास ४० ग्रुप तयार होणार असून ते तयार करणे व त्यामध्ये सर्वांना समाविष्ट करणे हे फारच किचकट कार्य आहे. हे काम तातडीने सुरु करण्यात आले असून आपले कार्यकारिणी सदस्य श्री. अविनाश कुबल यांनी संपूर्ण राज्याच्या समन्वयाची जबाबदारी स्वीकारली असून मार्च संपेपर्यंत त्यांनी २० ग्रुपचे काम पूर्ण केले आहे. या सर्व ग्रुपसाठी जिल्हावार डीपी फोटो आपले अमरावती विभाग समन्वयक श्री. अमोल सावंत करून देत आहेत.

पुढील ३६ वे संमेलन सांगली येथील बर्ड साँग या संस्थेच्या यजमानपदासाठी येत्या डिसेंबर किंवा जानेवारी २०२४ दरम्यान होणार असून या संमेलनासुद्धा पक्षिमित्रांचा उत्स्फूर्त सहभाग लाभेल यात शंकाच नाही.

*****

प्रपत्र : IV

१)	प्रकाशन स्थळ	:	महाराष्ट्र पक्षिमित्र, ६३, अरण्यापण, समता कॉलनी, कठोरा रोड, अमरावती. पीन : ४४४६०४.
२)	प्रकाशन कालावधी	:	त्रैमासिक
३)	मुद्रक	:	श्री. जगदिश डी. सुकलकर (ज्ञानपथ प्रिंटर्स आणि ग्राफिक्स) पत्ता : वि.एम.वी.रोड, अमरावती.
४)	प्रकाशक	:	डॉ. जयंत वडतकर (अध्यक्ष), महाराष्ट्र पक्षिमित्र
	राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
	पत्ता	:	४२, ग्रीन पार्क कॉलनी, आशियानाजवळ, शेगाव रोड, अमरावती. पीन : ४४६०४.
५)	संपादक	:	श्री. दिगंबर गाडगीळ
	राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
	पत्ता	:	३९, आनंदवन कॉलनी, ऑफ कॉलेज रोड, नाशिक. महाराष्ट्र. पीन : ४२२००५.

मी, जयंत सुधाकरराव वडतकर जाहीर करतो की, वर दिलेली माहिती माझ्या माहितीनुसार बरोबर व खरी आहे.

दिनांक : १ एप्रिल २०२३

सही/-

जयंत सुधाकरराव वडतकर

३५ वे महाराष्ट्र पक्षीमित्र संमेलनाचे चंद्रपूर शहरात यशस्वी आयोजन

बंडू धोतरे

अध्यक्ष

इको-प्रो संस्था, चंद्रपूर

महाराष्ट्र पक्षीमित्रांचे ३५ वे महाराष्ट्र पक्षीमित्र संमेलनाचे आयोजन इको-प्रो संस्थेने ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्प व चंद्रपूर वनविभाग च्या सहकार्याने ११ व १२ मार्च रोजी वन अकादमीच्या प्रशस्त अश्या परिसरात पार पडले. या संमेलनात राज्यभरातून तीनशे पेक्षा अधिक पक्षीमित्रांची मांदियाळी एकत्रित जमून पक्षी संरक्षण व त्यांचे अधिवास संरक्षण संवर्धन विषयी चिंतन करण्यात आले.

३५ वे महाराष्ट्र पक्षीमित्र संमेलनाचे उदघाटन राज्याचे मा. वन व सांस्कृतिक मंत्री श्री सुधीरभाऊ मुनगंटीवार यांचे हस्ते झाले. यावेळी उदघाटन कार्यक्रम प्रसंगी मंचावरून मार्गदर्शन करताना 'पक्षी असो की प्राणी हे अन्नसाखळीतील घटक आहेत. ते तुटले तर जगणं कठीण होईल. त्यामुळे जीवसृष्टी आणि पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी कृती आराखडा तयार व्हावा, भविष्याचा वेध घेण्यासाठी या संमेलनातून निघणाऱ्या निष्कर्षातून सरकार काम करेल, पक्षीमित्र संमेलनातील चिंतन हे मनापासून वनापर्यंत पोहोचवू', अशी ग्वाही वन, सांस्कृतिक कार्यमंत्री सुधीर मुनगंटीवार यांनी दिली.

वन अकादमी येथे आयोजित ३५ व्या पक्षीमित्र संमेलनाच्या उदघाटनप्रसंगी ते बोलत होते. मान्यवरांच्या हस्ते वटवृक्ष आणि दीप प्रज्वलन करून उदघाटन झाले. यावेळी स्वागताध्यक्ष आमदार किशोर जोरगेवार, संमेलनाध्यक्ष, श्री राजकमल जोब, वन प्रबोधिनीचे संचालक तथा अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक श्रीनिवास रेड्डी, चंद्रपूर वनवृत्ताचे मुख्य वनसंरक्षक श्री प्रकाश लोणकर, ताडोबाचे क्षेत्र संचालक डॉ. जितेंद्र रामगावकर, उपविभागीय अधिकारी श्री. मुरुगानंथन, महाराष्ट्र पक्षीमित्र संस्थेचे अध्यक्ष डॉ. जयंत वडतकर, माजी संमेलनाध्यक्ष डॉ. निनाद शाह, ग्रीन प्लॅनेटचे अध्यक्ष सुरेश चोपणे व इको-प्रो संस्थेचे अध्यक्ष बंडू धोतरे यांची उपस्थिती होती.

यावेळी वन, सांस्कृतिक कार्यमंत्री सुधीर मुनगंटीवार म्हणाले, विविध पक्षांची चित्रे बघून मन प्रफुल्लित होते. पक्ष्याचा आवाज मनाला आनंद देतो. पक्षी सृष्टीतील देणगी आहे. देशात २००० पासून २०२२ पर्यंत पर्यावरण समतोल बिघडल्याने पक्ष्याचे मोठ्या प्रमाणात मृत्यू झाले. पर्यावरण आरोग्य ठीक नसेल तर पक्षी

जगणार नाही. त्यासाठी चिंतन करून संवर्धनाची गरज आहे. त्यासाठी शासनाने भंडारा आणि गोंदिया जिल्ह्यात सारस पक्षाचे संवर्धन करणाऱ्या शेतकऱ्यांसाठी अनुदान देण्याची घोषणा करण्यात आली. सारस पक्ष्यासाठी ६२ कोटीची योजना आखण्यात आल्याचे त्यांनी सांगितले. ताडोबा- अंधारी प्रकल्पात पक्ष्याचे चित्र प्रदर्शन भरविण्यात यावे, त्याची माहिती क्यू आर कोड पद्धतीने देण्यात यावी, महाराष्ट्रव्यापी छायाचित्र पुरस्कार योजना घेण्याची सूचना मुनगंटीवार यांनी दिली.

स्वागताध्यक्ष आमदार किशोर जोरगेवार यांनी सांगितले की, पक्ष्याचा किलबिलाट पुन्हा ऐकू यावा यासाठी जनतेच्या सहभागातून, पक्षीमित्रांच्या अभ्यासातून आणि प्रशासनाचा सहकार्यातून प्रयत्न झाले पाहिजे. चंद्रपुरात वाघांचे संवर्धन मोठ्या प्रमाणात होते. आता चंद्रपूर बर्ड कॅपिटल व्हावे, अशी अपेक्षा व्यक्त केली. संमेलन अध्यक्ष राजकमल जोब म्हणाले, बहुतेक पक्षीमित्रांचे पक्षी निरीक्षण जलाशयांवरील पाणपक्षी गणने पासून सुरु झालेले आहे. हिवाळ्यात महाराष्ट्रात विविध ठिकाणी असलेल्या जलाशयांवर येणा-या स्थलांतरित पाणपक्ष्यांची गणना हा उपक्रम आजदेखील महाराष्ट्र पक्षीमित्र संघटने कडे नवीन पक्षी निरीक्षकांना आकृष्ट करू शकतो. महाराष्ट्र पक्षीमित्र संघटनेने या उपक्रमाला अधिक चालना देण्याची गरज आहे, अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

महाराष्ट्र पक्षीमित्र चळवळीला ४० वर्षांचा आढावा घेतांना महाराष्ट्र पक्षीमित्रने राज्यात पक्षीमित्रांची फळी निर्माण केली असून अनेक यशस्वी कार्यक्रम राबवीले आहेत तसेच 'पक्षी सप्ताह' ही या चळवळीची उपलब्धता असल्याचे यावेळी महाराष्ट्र पक्षीमित्र संस्थेचे डॉ. जयंत वडतकर यांनी मत मांडले. माजी संमेलनाध्यक्ष डॉ. निनाद शाह यांनी नवे संमेलन अध्यक्ष राजकमल जोब यांना महाराष्ट्र पक्षीमित्र संघटनेचा ध्वज हस्तांतरित केला. मान्यवरांच्या हस्ते ३५ व्या पक्षीमित्र संमेलनाची स्मरणिका प्रकाशित करण्यात

आली. तसेच प्रफुल सावरकर यांच्या निसर्ग संवाद, किरण मोरे यांचे शबल, रवी पाठेकर यांचे अर्थवन, तर दीपक गुढेकर यांच्या पक्षीवेध पुस्तकाचे प्रकाशन झाले.

त्यानंतर महाराष्ट्र पक्षीमित्रतर्फे दिल्या जाणाऱ्या पक्षीमित्र पुरस्कार २०२२ वितरण करण्यात आले. यात जीवनगौरव पुरस्कार भीमा शंकर कुलकर्णी, पक्षीमित्र व संशोधन पुरस्कार प्रा. डॉ. जयवर्धन बालखंडे, पक्षी सुश्रूषा पुरस्कार राजकुमार कोळी, पक्षी जनजागृती पुरस्कार अनंत पाटील, तसेच होप संस्थेतर्फे दिले जाणारे उदयोन्मुख पक्षीमित्र पुरस्कार कुमारी अमृता आघाव आणि कुमारी यशश्री उपरीकर यांना प्रदान करण्यात आले. या कार्यक्रमाचे संचालन प्रज्ञा नंदराज यांनी केले.

३५ व्या पक्षीमित्र संमेलनात ११ आणि १२ मार्च रोजी दोन दिवसीय विविध सत्रात सकाळपासूनच विविध चर्चासत्रे झालीत. चंद्रपूर जिल्ह्यातील माळढोक पक्षी वाचविण्यासाठी उपाय आणि चिंतन करण्यावर प्रामुख्याने या संमेलनात प्राधान्य देण्यात आले आहे. दोन दिवस विविध चर्चासत्र सुरु आहेत. माळढोक विशेष यावर वॉर्ल्ड लाईफ इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया डेहराडूनचे शास्त्रज्ञ डॉ. सुतीर्था दत्ता यांनी मार्गदर्शन केले. माळढोक विशेष चर्चासत्रात ताडोबा व्याघ्र प्रकल्पाचे उपसंचालक नंदकिशोर काळे, विभागीय वन अधिकारी प्रशांत खाडे यांची उपस्थिती होती. डॉ. सुतीर्था दत्ता यांनी माळढोक पक्षी धोके आणि आशा यावर मार्गदर्शन केले. त्यांनी पीपीटीच्या माध्यमातून देशभरातील माळढोक पक्ष्याच्या अधिवासावर माहिती दिली. यानंतर ज्येष्ठ पक्षीमित्र प्रा. डॉ. निनाद शहा यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या माळढोक पक्षी चर्चासत्रात अहमदनगर जिल्ह्यातील माळढोक पक्ष्याची सद्यस्थिती सुधाकर कुन्हाडे यांनी मांडली, तर डॉ. अनिल पिंपळापुरे यांनी विदर्भातील आढावा घेतला तर डॉ. अनिल माळी यांनी नाशिक जिल्ह्यातून माळढोक कसा हद्दपार झाला याविषयी विवेचन केले.

याशिवाय औद्योगिक वसाहतीमुळे तलावावरील पक्ष्यावर झालेला परिणाम, पॅच मॉनिटरिंग, वन्यपक्षी आणि अदृश्य संकट, सारस पक्षी आणि अस्तित्व, सारस संवर्धन यावर चर्चा झाली.

३५ व्या पक्षीमित्र संमेलनात लुप्त होत असलेल्या सारस पक्षी वाचविण्यासाठी उपाय आणि चिंतन यावर सुद्धा विशेष चर्चासत्र घेण्यात आले. सारस पक्षी चर्चासत्र प्रा. डॉ. गजानन वाघ

यांच्या अध्यक्षतेखाली झाले. यात दिग्रस तलाव : पक्षी विविधतेसाठी स्वर्ग यावर राहुल वकारे, सारस पक्षी संरक्षण व संवर्धन यावर मुकुंद धुर्वे, गोंदीया सारस संवर्धन यावर सावन बाहेकर, भंडारा सारस एक प्रेमाचे प्रतिक यावर रवि पाठेकर यांनी माहिती दिली. अविनाश कुबल यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या चर्चासत्रात मनीष ढाकुलकर यांनी घुबड प्रजाती व शेतीतील महत्व, पाणथळ संवर्धन व रामसर स्थळ यावर डॉ. गजानन वाघ यांनी विस्तृत माहिती पीपीटीच्या माध्यमातून समजावून सांगितली. बहार नेचर फाउंडेशनचे दिलीप विरखडे यांच्या अध्यक्षतेखालील चर्चासत्रात औद्योगिक वसाहतीमुळे तलावावरील पक्ष्यावर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास यावर किरण मोरे, पॅच मॉनिटरिंग : पक्षाच्या विविधतेच्या अभ्यास करण्यासाठी एक प्रभावी साधन यावर डॉ. चेतना उगले यांनी, तर डॉ. विनोद भागवत यांनी वन्यपक्षी आणि अदृश्य संकट यावर आपली माहिती सादर केली.

या संमेलनाचे वैशिष्ट्यपूर्ण कार्यक्रम म्हणजे प्रकट मुलाखत 'किशोर रिठे नावाच्या अभयारण्यातून स्वानंद सोनी यांनी केलेली बोलकी वन भ्रमन्ती'

३५ व्या पक्षीमित्र संमेलनाच्या मंचावरून मा. किशोर रिठे यांची प्रकट मुलाखत नागपूरचे पर्यावरण चळवळीतील कार्यकर्ते श्री स्वानंद सोनी यांनी घेतली. यात किशोर रिठे यांच्या पर्यावरण वन-वन्यजीव क्षेत्रातील कार्याचा आढावा घेण्यात आला. या क्षेत्रात कार्य करताना आलेल्या अनेक अडचणी वर मात करित केलेल्या कार्याची माहिती या कार्यक्रमातून आलेल्या पक्षीमित्र यांना घेता आली.

दोन दिवस चाललेल्या या संमेलनाच्या समारोप प्रसंगी प्रमुख अतिथी म्हणून लाभलेले, राष्ट्रीय मागासवर्ग आयोगाचे अध्यक्ष तथा माजी खासदार श्री हंसराज अहीर यांनी पक्ष्यांच्या संवर्धनासाठी राजाश्रय मिळण्याची गरज असल्याचे मत मांडले. चंद्रपूरच्या परिसरातील झाडांवर, रानावनात, टेकड्यांवर अनेक पक्षी आपले लक्ष वेधून घेतात. काही जण घट्ट्यांमुळे ओळखले जातात. निसर्गाचा एक अविभाज्य भाग असलेल्या या पक्ष्यांचे जीवन शास्त्र जाणून घेण्याची संधी या संमेलनाच्या निमित्ताने पक्षीप्रेमींना उपलब्ध झाली आहे. अनेक वर्षे झालीत कावळ्याचा आवाज ऐकला नाही. देशातून पक्षी संपत आहेत. ते

वाचविण्यासाठी राजाश्रय मिळण्याची गरज आहे', असे प्रतिपादन राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाचे अध्यक्ष, माजी केंद्रीय गृहराज्यमंत्री हंसराज अहिर यांनी केले.

महाराष्ट्र पक्षिमित्र संयोजित, इको प्रो संस्था आयोजित व ताडोबा- अंधारी व्याघ्र प्रकल्प व चंद्रपुर वनविभागच्या सहकार्याने वन अकादमी येथे पार पडलेल्या ३५ व्या पक्षिमित्र संमेलनाच्या समारोपप्रसंगी ते बोलत होते. यावेळी मंचावर स्वागताध्यक्ष आमदार किशोर जोरगेवार, संमेलन अध्यक्ष राजकुमार जोब, महाराष्ट्र पक्षिमित्रचे अध्यक्ष डॉ. जयंत वडतकर, सातपुडा फाउंडेशनचे अध्यक्ष किशोर रिठे, ताडोबाचे उपसंचालक नंदकिशोर काळे, स्वानंद सोनी, सहायक वनसंरक्षक बापू येडे, सार्ड संस्थेचे अध्यक्ष भाविक येरगुडे, इको प्रो अध्यक्ष बंडू धोतरे यांची उपस्थिती होती. स्मृतिचिन्ह देऊन मान्यवरांचे स्वागत करण्यात आले. त्यानंतर महाराष्ट्र पक्षिमित्रचे अध्यक्ष डॉ. जयंत वडतकर यांनी दोन दिवसीय संमेलनाचा आढावा घेतला.

यावेळी बोलताना माजी केंद्रीय गृहराज्यमंत्री हंसराज अहिर म्हणाले, हिंदू संस्कृतीत प्राणी आणि पक्षी हे देवांचे वाहन म्हणून मान आहे. भारतीय निसर्ग आणि त्यात राहणाऱ्या प्राण्यांचे रक्षण करण्याचा संदेश देण्यात आला आहे. त्यामुळे पक्ष्याची हिंसा करू नये, असे आवाहन केले. वरोरा भागात कोळसा खाणीसाठी भूसंपादन झाल्याने माळढोक कमी झाले. दुर्गापूर भागात जेव्हा वीज केंद्र आणि कोळसा खाण आल्यानंतर प्रदूषण वाढ आणि तापमान वाढल्याने पक्षी मृत्युमुखी पडतात. ही स्थिती बदलण्याची गरज आहे. केंद्र सरकारकडे पक्षिमित्रांच्या मागण्या पोहोचविण्याचे आश्वासन त्यांनी दिले.

स्वागताध्यक्ष आमदार किशोर जोरगेवार म्हणाले, संस्कृती, सांस्कृतिक वैभव, ऐतिहासिक वास्तू आणि उपक्रम यामुळे गावाची ओळख निर्माण होते. चंद्रपूर शहराला या सर्व

बाबींचा वारसा लाभला आहे. पशु- पक्षी हे निसर्गाची देणगी आहे. ते वाचले पाहिजे यासाठी प्रयत्न झाले पाहिजे. विधिमंडळात सुरु असलेल्या उन्हाळी अधिवेशनात या संमलेनाचा आढावा अहवाल सादर करू, असे आश्वासन दिले.

यावेळी मान्यवरांच्या हस्ते वर्धा येथून पायी आलेले किशोर वानखेडे, वर्धा येथून सायकलने आलेले जेपी शेड्डी, दिलीप विरखडे, विविध पक्ष्यांचा हुबेहूब आवाज काढणारे ताडोबा येथील सुमेध वाघमारे यांचा सत्कार करण्यात आला. या संमेलनाच्या निमित्ताने घेण्यात आलेल्या पक्षी छायाचित्र स्पर्धेचे पुरस्कार वितरण करण्यात आले. या पुरस्कारात प्रथम क्रमांक शुभम टेकाम, द्वितीय अविनाश भगत, तृतीय पुरस्कार चिन्मय जांभुळे, उत्तेजनार्थ पुरस्कार ज्ञानेश्वर गिराम, रोहित बेलसरे, ओम गजुलवार यांचा समावेश आहे. छायाचित्र स्पर्धा करीता परीक्षक म्हणून परीक्षणाचे काम पाहणारे श्री विनीत अरोरा, नागपूर, श्री एम एस आर शाद, नागपूर, डॉ जयंत वडतकर, अमरावती यांचे सन्मानचिन्ह देऊन सत्कार करण्यात आला. छायाचित्र प्रदर्शनासाठी फ्रेम उपलब्ध करून सहकार्य केल्याबद्दल देवानंद साखरकर यांचा सत्कार करण्यात आला. समारोपीय कार्यक्रमाचे संचालन योगेश दुधपचारे यांनी तर आभार बंडू धोतरे यांनी मानले.

या ३५ वे पक्षिमित्र संमेलन दरम्यान पक्षी निरीक्षण कार्यक्रम जलाशयावर न जाता वन अकादमीच्या निसर्गरम्य परिसरात पक्षी निरीक्षण कार्यक्रम मध्ये सर्व पक्षिमित्रांनी सहभाग घेतला. यादरम्यान वन अकादमी मधील अनेक पक्षीची नोंद घेण्यात आली. संमेलननंतर आलेल्या पक्षिमित्रा करीता तिसऱ्या दिवशी ताडोबा सफारी चे आयोजन केले होते. या सफारी कॅटर आणि बस मधून करण्यात आली. यावेळी अनेक वन्यप्राणी सोबतच वाघाचे दर्शन सुद्धा पक्षिमित्रांना झाले.

*****

एक भटकंती... जंगल आणि कोहऱ्याची

जंगलप्रेमींना भुरळ घालणारी काही जंगलांची नावे आहेत त्यापैकीच एक जिम कॉर्बेट. काय वर्णावे या जंगलाचे सौंदर्य? रामगंगा नदीच्या तटावरचे गार गार सदाहरित जंगल. संध्यामग्न प्रकाशात दूरदूरवर पसरलेल्या काळ्याकुट्ट डोंगररांगा. गगनचुंबी सरळसोट साल आणि हल्दू वृक्ष, दाट इतके की नजर रोखणारी हिरव्यागार गालीच्याची भिंत जणू आडवी, आणि त्यावर जाड कोहरे की धुंद. त्यातून पाझरणारे कोवळे सूर्यकिरण आहाहा नजारा हो तो ऐसा हो... काही रस्त्यांवरिल दुतर्फा झाडांनी एकमेकांना बिलगून कमानी बनविलेल्या. त्यातून जातानाचे सुख कुछ और ही है... मोकळ्या रस्त्यावरही फक्त बाराचाच सूर्य आपल्या प्रखरतेला नरमाईने पोहोचवतो जमिनीवर. जंगलातून सोबत करते कोसी नदी. सकाळी सकाळी इथला नजाराही मंत्रमुग्ध करतो. वरच्या भागात सूर्यप्रकाशात चमकणारे हिरवेकंच डोंगर. मधला भाग नदीच्या निळेशार पाण्याने जणू धुक्याच्या पांढऱ्याशुभ्र चादरीचे पांघरूण लपेटून घेतलेले, तर कुठे वाफाळलेले पाणी आणि खाली जंगलातील पिवळे हत्तीगवत, आकर्षक रंगो का अद्भूत मेला... सूर्यकिरण आणि कोहरा गजबचे मिश्रण निर्माण करतो निसर्ग. झाडांच्या पानावरून ओघळणाऱ्या दवबिंदूंना मोत्यांचा साज देतो. तर एखादा टपोरा थेंब सूर्याशीच स्पर्धा करत विचारतो, सांग कोण जास्त चमकतोय..? झुडपात विणलेल्या कोळ्यांच्या जाळ्यांना रत्नजडीत हार बनवतो आणि टपटप आवाज करत हेच मोती जेव्हा झाडावरून खाली पडतात तेव्हा टपोऱ्या थेंबाच्या पावसाची आठवण करून देतो.

प्राणी, पक्षीही या धुक्यात न्हालेली. जंगलाचा राजाही मोकळ्या मैदानात बसून स्वतःला चाटून पुसून स्वच्छ करतो तेव्हा तो नुकताच नदीतून आंघोळ करून आल्यासारखाच ओला ओला वाटतो. छोटी छोटी पाखरं या कोहरा स्नानानंतर झटक झटक करून हत्तीगवताच्या शेंड्यावर स्वतःला वाळवत ठेवतात तेव्हा पिसा पिसांतून चोचीने साफ-सफाई करताना त्यांच्या अदा दिवाना करतात. जंगलाच्या वाटा आपापल्या नावाने प्रसिद्ध. नदीच्या काठालगतचा सांभर रोड, नदीतून वावरणाऱ्यांची संख्याही मोठी.

अंजु वैद्य

नागपूर
7020489479

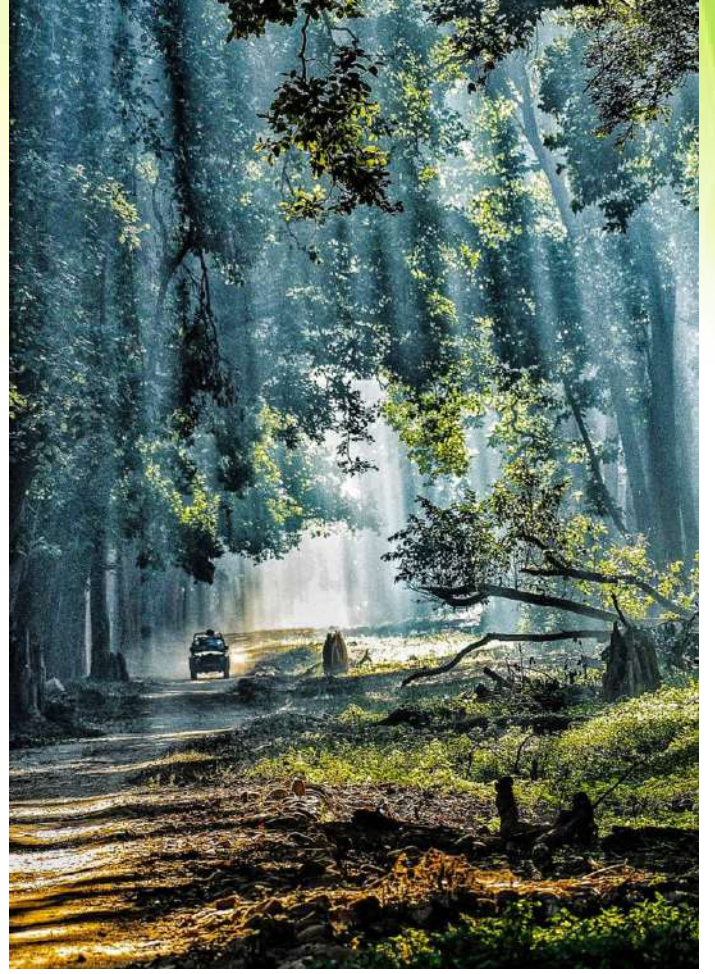
एका उंचवट्यावर भलीमोठी मगर, राखाडी बगळा आणि लाल टिटवी अगदीच जवळ जवळ. शिकारी पक्षी आणि चितळ, सांभर, काकड (barking deer) यांची भरपूर संख्या. साल वृक्षांच्या गगनचुंबी कमानीचा गोल कमरपट्टा रोड आणि नावाप्रमाणेच ठंडी ठंडी असलेली ठंडी सडक, सूर्याचाही प्रवेश नाकारणारी इथली घनदाट वनराई...

साडेतीन दिवसात सात सफारीत पाच वाघ आणि खूपसे नवीन पक्षी बघायला मिळाले. सफारीत येता जाता एका ओलसर अंधाऱ्या ठराविक जागी Blue whistling Thrush दिसायचा. तो कधीच उजेडात दिसला नाही. एका ठिकाणी वाघांची डरकाळी ऐकू आली म्हणून थांबलो तर तिथून Kalij pheasant घाबरून उडाला. ही पहिली झलक होती, त्याला मोकळ्या जंगलात बघायची. नंतर नजर सतत शोधू लागली तर एकदा दिसलाच जोडीला फिमेलसुद्धा होती. गाडी थांबेपर्यंत घाईने गडप होता होता एक क्लिक मिळाला. अशा पहिल्यांदाच बघायला मिळालेल्या पक्ष्यांची संख्याही मोठी आहे. Palasis Fish Eagle, Himalayan Bulbul, Chestnut bellied Nuthatch, Crested Kingfishers, Plumbeous Water Redstart, Rusty Cheeked Scimitar Babbler, Lesser Fish Eagle, Collared Falconet या छोट्याशाच पण रेखीव आणि खूप धीट शिकारी पक्ष्याने खूप छान छान फोटो घेऊ दिलेत स्वतःचे.

नंतरचा तीन दिवस मुक्काम शारदा नदीवर तयार केलेल्या मोठ मोठ्या कालव्यांच्या आजूबाजूला असलेल्या पिलीभीत टायगर रिझर्व्हमध्ये आणि त्या नंतरचे तीन दिवस दुधवा टायगर रिझर्व्ह मध्ये. दोन्ही जंगलात इतरांपेक्षा खूप वेगळेपणा आहे. पाण्याची विपुलता जंगलाच्या श्रीमंतीत काटकसर करत नाही. मिश्र दाट झाडीच्या आत रानटी जीवांची हालचाल. आवाज सगळीकडे पण दिसणं दुर्भर. किलोमीटरच्या किलोमीटर लांबच लांब जंगलरोड,

त्यावरून दूरपर्यंत येणाऱ्या जाणाऱ्या वाघाच्या पावलांचे ठसे. दाट झाडातून वाघाला शिकारीसाठी बाहेर यायची गरजच नसावी, फक्त तो आपल्या हद्द खुणा ताज्या करतांनाच या लांबलचक वाटांवरून फिरत असावा. वाघाचा शोध घेत इकडून तिकडे तिकडून इकडे करत जिप्सीत फिरताना प्रेमाचे प्रतीक सारस, पाचू कवडा (Emerald Dove) आणि अतिशय विषारी असणारा घोणस (Russel viper) यांचे अवचितपणे दिसणं भारीच होते. दोन्ही जंगलात पचरस्ता नावाचा चौक, ज्यावर उभे राहून पाचही दिशांना अगदी शेवटपर्यंत बघू शकू पण धुक्यामुळे ते शक्य नव्हतं आणि अशाच धुक्यात अंधार होता होता झालेले दोन वाघांचे दर्शन. दूरवरून चालत चालत येत आहे. आमच्याकडे आणि आमची चाहूल लागली तेव्हा दाट जंगलात पसार झाले. फोटो नाही मिळाले नीट पण हे अनुभवणे अद्भूत होते..

राहाण्याच्या उत्तम व्यवस्थेसह सुग्रास भोजन ही तर खासीयत आहे, 'इंडियन सफारी'ची आणि सोबत दिलखुलास मित्रांच्या शेकोटी जवळच्या गप्पा, विनोदाचा बंपरही... ८ अंश डिग्री सेल्सिअस आणि नंतर नंतर परत परत कमी होत जाणारे तापमान. भरदुपारीही सूर्य बर्फाचा गोळा वाटताना, कोहरा कमी व्हायचे नाव घेत नसताना मोकळ्या जिप्सीतून जंगल भटकणं खरंच वेडेपणाचे काम आहे ना.

*****

संमेलन क्षणचित्रे

चंद्रपुरातील बर्ड मॅन म्हणून प्रसिध्द असणारे
सुमेध वाघमारे यांना सन्मानित करतांना मान्यवर

संमेलनातील छायाचित्र प्रदर्शनीचे निरीक्षण करतांना
मा. श्री. सुधीर मुनगंटीवार

खंड्या...

खंड्या किंवा किंगफिशर सर्वच छोट्या-मोठ्या गावांमध्ये आढळणारा छोटा व आकर्षक पक्षी!

पक्षी निरीक्षण करताना, त्यांचे फोटो काढताना मनाला एक वेगळाच आनंद मिळतो. तसं बघितलं तर किंगफिशर म्हणजे कोळी. आणि कोळी जसा नदीकाठी बसून मासेमारी करत असतो तसाच काहीसा हा पक्षी मासे पकडून आपल्या उदरनिर्वाहासाठी प्रमुख खाद्य म्हणून वापर करतो. त्यामुळेच त्याचे नाव किंगफिशर असे केले. हे पक्षी बल्गेरिया, तुर्की, पश्चिम आशिया ते भारतीय उपखंडापासून फिलिपाईन्स पर्यंत आढळतात. लहान आकार व आकर्षक रंग हे त्याचे वैशिष्ट्य. छोटे किडे, लहान मासे, लहान बेडूक हे मुख्य खाद्य आहे. पाण्यावर शिकारीसाठी एकाग्रतेने फडफड करून अत्यंत वेगाने पाण्यात सूर मारून शिकार करणे हे या पक्ष्याचे वैशिष्ट्य आहे. बऱ्याच पुस्तकांमध्ये वाचण्यात आले की भारतात यांचे १२ प्रकार आहेत, प्रामुख्याने ओडिशा, अरुणाचल प्रदेश, अंदमान, हिमाचल व पश्चिम घाटात हे बऱ्यापैकी बघायला मिळतात. खूप दिवसांची इच्छा होती की, आपल्याला जर हे सर्व प्रकार बघायचे असतील तर कुठे बघायला मिळतील? तर माहिती मिळाली की, ओरिसामध्ये भितरकनिका नदीच्या पात्रामध्ये हे सहा ते सात प्रकार आपल्याला बघायला मिळतील. भितरकनिका नदी साधारणपणे पाच-सहा किलोमीटरचा प्रवास करून नंतर पुढे समुद्राला मिळते. त्याचा परिणाम या नदीच्या पाण्यावर होत असतो. जसं भरती ओहोटी होते तसेच या नदीचे पाणी कमी अधिक होत असते. ज्या वेळेस या नदीचे पाणी कमी होते त्यावेळेस ते पक्षी जवळून बघायला मिळतात..

अचानक नितीन कोकणे सरांचा व मिलिंद नेवे सरांचा मेसेज आला की, आपल्याला ओडिसामध्ये भुवनेश्वर व भितरकनिका येथे जायचं आहे व आमचे काही मित्र काही तांत्रिक अडचणीमुळे येणार नाही तर येणार का व तात्काळ होकार कळवला.. व तिथून पुढील सर्व प्रवास नितीन कोकणे सरांनी नियोजन वेळेत व चांगल्या प्रकारे कसं होईल असा प्लॅन तयार केला, पहिला प्रवास नाशिक ते मुंबई टॅक्सी प्रवास व मुंबईहून भुवनेश्वर हा विमान प्रवास करायचा ठरवला.. तेथे पोहोचल्यानंतर तेथील स्थानिक प्रवास हा तेथील

किरणकुमार बेलेकर

वडाळीभोई, ता. चांदवड, जि. नाशिक
9850552573.

स्थानिक गाडीनेच करायचा असा प्लॅन तयार केला.. तेथे पोहोचल्यानंतर भितरकनिका येथील माहितीगार, मँगो पिटा या गेस्ट हाऊसचे पक्षी मित्र व संचालक विजयकुमार दास यांच्याशी फोनवर चर्चा करून माहिती मिळवली की येथे खंड्याचे सहा ते सात प्रकार तुम्हाला बघायला मिळतील.. काही मोठ्या आकाराच्या मगरी तेथे खूप मोठ्या प्रमाणात बघायला मिळतील. तेथे पोहोचल्यानंतर रात्रीच्या प्रवास करायचा ठरला. साधारणपणे दोन ते अडीच तासांचा प्रवास होता पण वातावरणामध्ये अचानकच बदल झाल्यामुळे धुकट वातावरण तयार झालं त्यामुळे गाडी चालवायला बराच वेळ लागत होता. रस्त्याच्या कडेने पाण्याचे बरेच प्रवाह असल्यामुळे येथे धुकं तयार होत होते व रस्ताही खूप ओबड धोबड असल्यामुळे गाडी साधारणपणे ताशी तीस ते चाळीस किलोमीटर वेगाने जात होती. एकदाचे भितरकनिकाला पोहोचलो. पोहोचल्याबरोबरच तेथील निसर्गरम्य असं गेस्ट हाऊस बघितल्यावरच मनावरचा सगळा थकवा दूर झाला व या गेस्ट हाऊसमध्येच आपल्याला बऱ्याच प्रकारचे पक्षी बघायला मिळतील, असं पोहोचल्याबरोबरच वाटायला लागले. त्यांनी मला सांगितले की, आमच्याकडे सर्व प्रकारच्या भागातून येणाऱ्या पक्षी निरीक्षक व फोटोग्राफीसाठी येणाऱ्या ज्या भागातून येतील तेथे त्यांना आवडेल तो मेनू व खास पक्षी निरीक्षण कसं होईल याची काळजी घेत असतो.. आपण उद्या सकाळी न जाता दुपारी सफारीने बोट करून आपण किंगफिशर बघायला जाऊया. सकाळच्या वेळेस तुम्हाला गावामध्येच पक्षी निरीक्षण करायला घेऊन जातो व सकाळी साधारणपणे सहा वाजता आम्ही तयार होऊन निघणार त्याच्या अगोदरच विजयकुमार दास सर आमची वाट बघत खाली तयार होते. सकाळचे पक्षी निरीक्षणामध्ये सुतार पक्ष्यांचे दोन-तीन प्रकार बघायला मिळाले व नेचर ट्रेलमध्ये फिश कॅट बघायला मिळाली.. बऱ्याच प्रकारचे छोटे पक्षी बघायला मिळाले. तेथे

असलेल्या छोट्या तळ्यांवर एक मोठा मगरमच्छ सकाळचे सूर्यस्नान घेताना दिसला.. सकाळचा आमचा नाश्ता हा सरांनी नेचर ट्रेलमध्ये करून दिला. दुपारच्या सेशनसाठी आम्ही गेस्ट हाऊसवर पोहोचलो. सरांनी सांगितले की, आपण साधारणपणे दीड वाजता भितरकनिका नदीला आपण किंगफिशर बघण्यासाठी जाऊ. अगोदरच माहितीचा बोटवाला सांगून ठेवला होता.. सरांची नजर बाहेर फिरत पक्षी बघत होती व आम्हालाही किंगफिशर केव्हा बघायला मिळेल अशी उत्कंठा लागली होती. बोलण्याच्या ओघात सर बोलले की ब्लॅक हेडेड किंगफिशर हा बऱ्याच दिवसापासून कमी प्रमाणात दिसत आहे.. पण दिसतो आणि बोट चालू असतानाच अचानकच सरांनी सांगितले की, तुम्ही या बाजूला कॅमेरा करून तयार रहा साधारणपणे ५०० ते ७०० मीटरवर पहिल्या ब्लॅक हेडेड किंगफिशरने दर्शन दिले. बोट वाला अगोदरच बोट बंद करून सावकाशपणे पक्षी डिस्टर्ब होणार नाही याची काळजी घेत बोट हळूहळू पुढे नेत होता.

- (1) Black capped Kingfisher
- (2) Brown wing Kingfisher
- (3) White throated Kingfisher
- (4) White collared Kingfisher
- (5) Common Kingfisher
- (6) Pied Kingfisher

असे प्रकार बघायला मिळाले. मनातील इच्छा पूर्ण झाली व समाधानी झालो. पण stork billed Kingfisher मात्र आमच्या हातावर तुरी देऊन पसार झाला.

*****

नारीशक्तीने वाचविला ग्रेटर अँडज्युटंट स्टार्क

भारतातील आसाम राज्य आणि कंबोडिया येथे ग्रेटर अँडज्युटंट स्टार्क हा पक्षी शिल्लक राहिलेला आहे. तो केवळ मृत प्राण्यांवर ताव मारतो. तरीही तो अशुभ मानला जात असल्याने तेथील लोक त्याची हत्या करतात. या पक्ष्याची घरटी असलेल्या का झाडाची तोड करून तेथील सर्व घरट्यांचा विनाश केल्याची खबर लागल्यावर डॉ. बर्मन तिथे धावून गेल्या. त्यांच्या पी.एचडी. अभ्यासात या पक्ष्याचा विषय असल्याने महिलांमध्ये जागृती करून दहा हजार महिलांची हरगिला फौज उभारली. आसामी भाषेत या पक्ष्याला हरगिला म्हणजे हाडकं गिळणारा, असे म्हणतात.

२००८ साली केवळ मोजकी घरटी असणारा हा पक्षी त्या महिला फौजेने वाढविला. २०१० मध्ये आसाममध्ये त्यांची संख्या

२०० च्या वर पोहोचली आणि आजमितीला आसाम राज्यात या पक्ष्याने हजाराचा आकडा पार केला आहे.

पाहुणा पक्षी नोंद - कृष्णबलाक

हिरज हे सोलापूर शहराच्या पश्चिमेला दहा किलोमीटर अंतरावर वसलेले छोटेसे गाव आहे. गावचा बाह्यवलय माळरान, गवताळ प्रदेश आणि पाणथळ जागांनी हा प्रदेश व्यापलेला आहे. पक्षी निरीक्षणसाठी जनसमुदायामध्ये लोकप्रिय ठिकाण आहे. गावठणालगतचा परिसर कृषी समृद्ध आहे. पक्षी निरीक्षणासाठी हिरजच्या (१७. ६९२३२४, ७५. ८३४२९१) गवताळ प्रदेशाला वारंवार भेटी देतो. दिनांक २६ जानेवारी २०२२ रोजी एका भेटी दरम्यान आम्हाला योगायोगाने कृष्णबलाक (ब्लॉक स्टॉर्क उळलेपळर पळसीर) दिसला.

हिरजच्या रानातून निरीक्षण करताना दोन कालवे आणि डबके दिसले परंतु ते पूर्णपणे सुकलेले होते. जसे जसे पुढे जाऊ तसे तसे उन्हाची तीव्रता वाढत होती. सुमारे साडे अकराच्या दरम्यान उंच विजेच्या खांबावरून गोल गोल गिरक्या घालत खाली येताना मोठा पक्षी दिसला. दिसायला मोठ्या करकोच्या आकाराचा होता. त्याचे पंख, मानकाळे चमकदार होते. चोच आणि पाय नारंगी रंगाची होते. अंदाज लागत होता की हा कृष्णबलाक असावा पण तो जेव्हा आपल्या उडण्याचा वेग कमी करत करत आपल्या दोन्ही पायांना काटकोनात वाकून खाली उतरण्याचा प्रयत्न करत होता. काही अंतर खाली येऊन पुन्हा तो आपली दिशा बदलून दक्षिणेकडे उडून गेला. कृष्णबलाक ज्या ठिकाणी उतरत होता ते पाहण्यासाठी आम्ही पुढे गेल्यानंतर आम्हाला असे दिसून आले की, लोकांनी अडवलेल्या बांधामुळे त्या ठिकाणी पाणी साचलेले होते. त्या डबक्यावर चार चित्रबलाक, दोन वंचक, सामान्य हिरवा टीलवा, तीन पांढऱ्या मानेचा करकोचा, वंचक, तुतारी इत्यादी पक्षी दिसले. त्या दिवसानंतर आम्ही सीना नदीपात्रासह जवळपासच्या विविध छोट्यामोठ्या पाणवठ्यांनाही भेट दिली, परंतु कृष्णबलाक करकोचा पुन्हा दिसला नाही. कृष्णबलाक त्या डबक्यावर का थांबला नसावा? अशी एक शंका निर्माण होणे स्वाभाविक आहे. डबक्याजवळ जाऊन पहिलं तर समजलं की, गाईगुरे पाणी पिण्यास त्या जागी आले होते. बहुदा त्यांच्यामुळे तो थांबला नसावा असा अंदाज व्यक्त करता येईल.

राहुल वंजारी आणि राघवेंद्र वंजारी

सोलापूर
9028769182

डॉ. सालीम अली यांच्या मते (१९७९ आणि १९९६) हा पक्षी मध्य भारतातील सोलापूरच्या दख्खन पठारावर दुर्मीळ आहे. भारतीय स्थलांतरित पक्ष्यांच्या नकाशानुसार असे सांगता येईल की, ही प्रजाती दक्षिणेकडे स्थलांतरित होते. (बालचंद्रन व इतर २०१८). सोलापूर जिल्ह्यासह ईबर्ड (२०२१) संकेतस्थळावर विखुरलेल्या नोंदी आहेत. नरवडे आणि रहमानी (२०२०) यांनी दख्खन पठाराच्या दक्षिण-पश्चिम भागात हा पक्षी नोंदविला आहे. बर्ड लाइफ इंटरनॅशनलनुसार (२०२२) ब्लॉक स्टॉर्क आफ्रिका, आशिया व युरोप खंडात पसरलेला असल्याने तो असुरक्षिततेच्या उंबरठ्यावर जात नाही. ब्लॉक स्टॉर्कचा स्थलांतराचा मार्ग, थांबे व निवडत असलेल्या अधिवासाबद्दल समजण्यासाठी सोलापूरमधील ही नोंद महत्त्वाची ठरू शकते.

हिरज हे सोलापूर शहराच्या पश्चिमेला दहा किलोमीटर अंतरावर वसलेले छोटेसे गाव आहे. गावचा बाह्यवलय माळरान, गवताळ प्रदेश आणि पाणथळ जागांनी हा प्रदेश व्यापलेला आहे. पक्षी निरीक्षणसाठी जनसमुदायामध्ये लोकप्रिय ठिकाण आहे. गावठणालगतचा परिसर कृषी समृद्ध आहे. पक्षी निरीक्षणासाठी हिरजच्या (१७. ६९२३२४, ७५. ८३४२९१) गवताळ प्रदेशाला वारंवार भेटी देतो. दिनांक २६ जानेवारी २०२२ रोजी एका भेटी दरम्यान आम्हाला योगायोगाने कृष्णबलाक (ब्लॉक स्टॉक उळलेपळर पळसीर) दिसला.

हिरजच्या रानातून निरीक्षण करताना दोन कालवे आणि

डबके दिसले परंतु ते पूर्णपणे सुकलेले होते. जसे जसे पुढे जाऊ तसे तसे उन्हाची तीव्रता वाढत होती. सुमारे साडे अकराच्या दरम्यान उंच विजेच्या खांबावरून गोल गोल गिरक्या घालत खाली येताना मोठा पक्षी दिसला. दिसायला मोठ्या करकोच्या आकाराचा होता. त्याचे पंख, मानकाळे चमकदार होते. चोच आणि पाय नारंगी रंगाची होते. अंदाज लागत होता की हा कृष्णबलाक असावा पण तो जेव्हा आपल्या उडण्याचा वेग कमी करत करत आपल्या दोन्ही पायांना काटकोनात वाकून खाली उतरण्याचा प्रयत्न करत होता. काही अंतर खाली येऊन पुन्हा तो आपली दिशा बदलून दक्षिणेकडे उडून गेला. कृष्णबलाक ज्या

*****

स्वागत नवीन सभासदांचे

(दि. १ ऑक्टोबर २०२२ ते ३१ मार्च २०२३)

Member-ship No.	Name of Member	Place/ District
1384	Dr. Rajesh D. Chandrawanshi	Akola
1385	Ku. Sonali N. Gavande	Akola
1386	Dr. Harish S. Malpani	Akola
1387	Dr. Rashmi P. Joshi	Akola
1388	Dr. Sudhir R. Kohachale	Akola
1389	Dr. Sushil M. Nagrale	Akola
1390	Dr. Archana. S. Sawarkar	Akola
1391	Mr. Avinash K. Rajgure	Amravati
1392	Dr. Santosh W. Suradkar	Akola
1393	Dr. Dhammapal L. Badhe	Akola
1394	Mr. Manoj G. Lekhnar	Akola
1395	Mr. Rahul U. Oiembe	Akola
1396	Mr. Ajay B. Fale	Akola
1397	Mr. Padip G. Choukhande	Akola
1398	Mrs. Sanjana A. Kajwe	Nashik
1399	Dr. Mahesh S. Pathak	Ahmadnagar
1400	Ku. Yashshri Y. Uparikar	Bhandara
1401	Mr. Varun Ravindra Jichkar	Amravati

Member-ship No.	Name of Member	Place/ District
1402	Mr. Vedant Gajanan Gadge	Akola
1403	Dr. Nilima M. Kankale	Akola
1404	Mr. Ramesh K. Wandre	Kolhapur
1405	Dr. Shivanand A. Masti	Kolhapur
1406	Mr. Goving Bhaskar Sanap	Ratnagiri
1407	Mr. Suresh Marotrao Chopane	Chandrapur
1408	Mr. Sandip Hari Nazare	Sangli
1409	Mr. Harshad M. Takle	Nashik
1410	Mr. Kamlesh Yuvraj Mali	Kalyan
1411	Mr. Milind More	Mumbai
1412	Mr. Aniruddha W. Bhagat	Nagpur
1413	Ku. Anjali Pande	Hydrabad
1414	Mr. Amol M. Charankar	Kolhapur
1415	Mr. Vivek Raghunath Pendse	Nashik
1416	Mr. Saching Pratap Devkate	Pune
1417	Mr. Prashant K. Nikam	Amravati
1418	Mr. J. P. Shetty	Thane
1419	Dr. Lokesh C. Tamgire	Nagpur

Member-ship No.	Name of Member	Place/ District
1420	Mr. Nandkumar W. Pawar	Nahur, Thane
1421	Mr. Dnyaneshwar J. Giram	Jalna
1422	Mr. Sachin B. SHinde	Solapur
1423	Mr. Manish Magare	Pune
1424	Mr. Prabhakar C. Kolse	Wardha
1425	Mrs Vijayalaxmi Kaveri	Hydrabad
1426	Mr. Shashikant Baliram Nikam	Nashik
1427	Mr. Dhiraj Kaveri	Hydrabad
1428	Mr. Baliram K. Mali	Pune
1429	Dr. Manisha U. Patil	Dhule
1430	Mr. Bhavesh Anant Babare	Palghar
1431	Mr. Charuhas P. Kulkarni	Pune
1432	Ms. Rashmi Jayprakash Pathak	Palghar
1433	Mr. Pawan Bharat Rawtale	Shahada
1434	Mr. Pratik Prakash Pal	Wardha
1435	Mr. Venkatesh S. Mudliyar	Nagpur
1436	Mr. Parmeshwar W. Neware	Gondia
1437	Mr. Nitin Namdev Jagdale	Dhule
1438	Mr. Ashishkumar S. Ghume	Chandrapur
1439	Mr. Sureshrao Y. Akulwar	Chandrapur
1440	Mr. Nitin N. Mate	Chandrapur
1441	Mr. Sheikh Azim Isak	Nanded

Member-ship No.	Name of Member	Place/ District
1442	Mr. Bhavik P. Yargude	Chandrapur
1443	Mr. Sanjay K. Mehare	Pune
1444	Mr. Sandesh B. Patharde	Chandrapur
1445	Mr. Rajesh P. Dongarwar	Gondia
1446	Adv. Vilas R. Mathankar	Chandrapur
1447	Mr. Sanjay S. Jawade	Chandrapur
1448	Mr. Bandu T. Lalsare	Chandrapur
1449	Mr. Dnyandeep M. Lonare	Nagpur
1450	Mr. Swapnil V. Meshram	Bhandara
1451	Ku. Amruta Gangadhar Aghav	Nashik
1452	Mrs. Varsha Vijay	Devkate
1453	Mr. Sudhir P. Punekar	Chandrapur
1454	Mr. Yuvraj K. Marathe	Nandurbar
1455	Mr. Sachin Ghume	Nashik
1456	Mr. Girish G. Patil	Jalgaon
1457	Mr. Shrikant K. Wagh	Wardha
1458	Mr. Rajesh G. Balsaraf	Wardha
1459	Dr.. Abhijeet Ashok Lendwe	Sangli
1460	Mr. Prakash B. Pitkar	Thane
1461	Mrs. Vandana Waghmare	Pune
1462	Mr. Pravin Kadu	Hinganghat
1463	Mr. M.S.R. Shad	Nagpur

संमेलन क्षणचित्रे

प्रत्येक संमेलनात उपस्थित राहण्यासाठी सायकलने वारी करण्याची परंपरा सुरु करणारे श्री.किशोर वानखडे, वर्धा हे चंद्रपूर संमेलनासाठी वर्धा ते चंद्रपूर पायी वारी करून संमेलनात पोहोचले

महाराष्ट्र पक्षिमित्रचे कार्यवाह प्रा. डॉ. गजानन वाघ वार्षिक अहवाल सादर करतांना

पुस्तक परिचय : अनंतातील एक धूलीकण

सतीश गोगटे

नाशिक
9209297856

आपले थोरले बंधू (कै.) रामभाऊ वाणी शिरोडे, जे महाराष्ट्र पक्षीमित्रचे सभासद होते. त्यांच्या स्मरणार्थ आपल्या संस्थेला एकरकमी देणगी देऊन त्यांच्या व्याजातून एका पुरस्काराचे प्रायोजक म्हणून या पुस्तकाचे लेखक श्री. अविनाश धोंडू शिरोडे हे परिचित आहेत.

हे पुस्तक म्हणजे वयाच्या ७५ वर्षांनंतर आपल्या जीवनाची उलगडलेली अतिशय उद्बोधक, प्रेरणादायी आत्मकथा आहे. उंबरखेडसारख्या एका छोट्या गावातून इस्रो बंगळूरपर्यंत प्रवास लेखकाने कसा साधला, तो करत असताना आलेल्या अनंत अडचणींना तोंड देत यशाचा मार्ग कसा आक्रमिला हे नक्कीच वाचावे असेच आहे. तरुणपिढीसाठी नक्कीच मार्गदर्शक असा हा प्रवास आहे. मुलांच्या विचारांची जडणघडण ही घरापासून आणि गावातील असणाऱ्या चालीरीतींपासून होते हे खरे आहे. उंबरखेड हे जरी छोटे खेडेगाव असले तरी त्या काळातील प्रगत खेडे होते. सायलोपिट विहीर ही गुरांसाठी चारा साठवणूक पद्धत आणि माश्या, गोचिडीपासून जनावरांना मुक्त करण्यासाठी कॅटलडीप ची पद्धत म्हणजे आधुनिकतेची झलक म्हणावी लागेल. उंबरखेडमधील सर्वोदय हायस्कूलमधील शिक्षण, वसतिगृहात असणारे वातावरण, शिस्त ह्यांचा मोठा प्रभाव लेखकावर झालेला आढळतो.

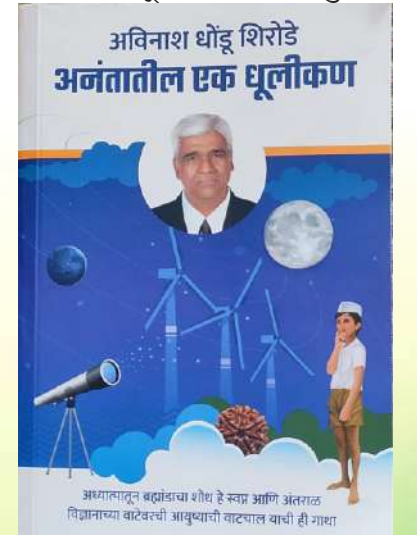
लेखकाची आई शांत स्वभावाच्या सुगरण माऊली होत्या. त्यांच्या या स्वभावाने शिरोडेच्या मनावर खूप प्रभाव पडला. थोरले बंधू रामभाऊ, त्यांच्या पत्नी यांनी पण लेखकाला पुत्रवत प्रेम दिले. लग्नाचा प्रसंग पण त्यांनी छान गोष्टीरूप लिहिला आहे. हे सर्व होत असताना, पुणे येथे इंजिनिअरिंगचे शिक्षण घेताना, त्यांनी मानवाचे चंद्रावरील पहिले पाऊल ही बातमी अनुभवली. आणि अंतराळ क्षेत्रात काम करण्याचे ध्येय त्यांनी जोपासले आणि खरे करून दाखवले. आपल्या प्रबळ इच्छाशक्तीच्या जोरावर त्यांनी बेंगळूरु येथील इस्रो संस्थेमध्ये प्रवेश मिळवला. त्रिवेंद्रम येथील त्यांच्या वास्तव्यात आलेले मित्रमंडळींचे अनुभव, लग्नाच्या सुरवातीच्या दिवसांचे अनुभव गमतीशीर आहेत. याच काळात त्यांचा सहवास डॉ. अब्दुल कलाम, डॉ. वसंत गोवारीकर यांच्याशी आला.

कालांतराने नासा संस्थेमध्ये पण त्यांना नोकरीची संधी उपलब्ध झाली, पण घरातील वडीलधाऱ्यांनी परवानगी नाकारल्याने त्यांनी नोकरी सोडून आपला तळ पुढे नाशिकला हलवला.

स्ट्रक्चरल इंजिनिअरिंग या विषयात प्राथमिक शिक्षण घेतलेल्या शिरोडे यांनी विविध विषयात हात घालून खूप इनोव्हेटिव्ह संकल्पना साकारल्या त्या त्यांच्या व्यक्तिगत स्वभावामुळे. शिक्षण असून जर त्याचा उपयोग योग्य ठिकाणी करण्याचे सामर्थ्य ज्या व्यक्तीमध्ये असते तो मनुष्य संशोधनाला गवसणी घालू शकतो, याचे मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे शिरोडे सर. ह्या सर्व गोष्टी घडत असताना, त्यांची परदेश, स्वदेशातील प्रचंड भटकंती पण त्यांच्या आयुष्याला वेगळी झालर निर्माण करते. निसर्ग प्रेमी असलेल्या या लेखकाने आपल्या कैलास मान सरोवर यात्रेच्या वेळी येताना रुद्राक्षाची रोपे आणली आणि श्रद्धेने जगवली. आज नाशकात सहा रुद्राक्ष वृक्ष अभिमानाने उभे आहेत. एवढं ध्येयाने, निष्ठेने जगणाऱ्या लेखकाला संतती सुख मात्र नाही मिळाले. जीवनाच्या या प्रदीर्घ प्रवासात त्यांना पंचवीसवर पुरस्काराने गौरविले गेले, त्यांचा उल्लेख पुस्तकात आढळतो. अशा या बहुआयामी आणि अष्टपैलू व्यक्तीने समाजातील थोरा मोठ्यांसाठी प्रेरणा म्हणून लिहिलेले हे पुस्तक वाचनीय आहे.

सतीश गोगटे,
नाशिक
९२०९२९७८५६

प्रकाशक
सौ. शर्मिष्ठा अविनाश शिरोडे
पृष्ठे ३७०
मूल्य रुपये ४५०/-

आपल्या माहितीला उजाळा : भाग ७

* २० जानेवारी हा पेंग्विन दिन असल्याने त्या पार्श्वभूमीवर या अंकातील सदर.

महाराष्ट्र पक्षीमित्रसंघाच्या त्रैमासिकेचे प्रयोजन केवळ पक्षी निरीक्षण व ओळख या पर्यंतच मर्यादित राहत नाही. त्या संलग्नित ज्ञान भांडाराची उजळणी करून घेण्यासाठी आपल्या माहितीला उजाळा हे सदर वाचकांच्या पुढ्यात ठेवत आहे. प्रत्येक अंकामध्ये दहा प्रश्नांचा संच दिला जाईल. वाचकांना त्याची उत्तरे शोधून

आपल्याकडे असणाऱ्या माहितीला उजाळा द्यायचा आहे. प्रत्येक प्रश्नासोबत पुरविलेला सुगावा संपूर्ण क्रियाकलापास रंजक बनवतील अशी अपेक्षा आहे. वाचकांनी आपली उत्तरे अंकामध्ये इतरत्र दिलेल्या उत्तरासोबत पडताळून पाहू शकता. या सदराबद्दल प्रश्न, चर्चा किंवा सूचनांचे स्वागत आहे.

क्र.	प्रश्न	थोडी मदत
१.	पेंग्विन जागृती दिन या दिवशी साजरा करतात.	२०१० पासून याची सुरुवात झाली.
२.	आकाराने सर्वात मोठ्या पेंग्विनचे इंग्रजी नाव काय?	Aptenodytes forsteri हे त्याचे शास्त्रीय नाव होय.
३.	कोणत्या पुस्तक प्रकाशन संस्थेचे चिन्ह पेंग्विन आहे?	याचे मुख्यालय लंडनमध्ये आहे.
४.	खाली नमूद केलेल्या पेंग्विन प्रजातींचा त्यांच्या आकारानुसार चढता क्रम लावा - क) एम्परर पेंग्विन ख) फेअरी पेंग्विन ग) किंग पेंग्विन घ) स्नेर्स पेंग्विन	पेंग्विन प्रजातीची उंची १२ पासून ते ५० इंचापर्यंत नोंदविलेली आहे.
५.	हवेत उडणाऱ्या पक्ष्यांच्या हाडांमध्ये व पेंग्विनच्या हाडांमध्ये फरक असतो का?	पेंग्विन लांबचा प्रवास पोहून करतात.
६.	हा पेंग्विन पक्ष्यांची शास्त्रोक्त माहिती देणारा ग्रंथ आहे.	१९९० साली लॉर्ड डेविस आणि जॉन डार्वी यांनी संपादित केला.
७.	हा अंटार्क्टिका देशाचा राष्ट्रीय पक्षी आहे.	याला पाण्यात उडणारा पक्षी असेदेखील संबोधले जाते.
८.	Spheniscidae या पक्षी कुटुंबात यांचा समावेश होतो.	हे पक्षी दक्षिण ध्रुवावर राहतात.
९.	२००५ साली पेंग्विन पक्ष्यांच्या जीवनावर प्रदर्शित झालेला माहितीपट कोणता?	ज्याचे हिन्दी कथन अमिताभ बच्चन यांनी केले.
१०.	 चित्रातील पक्षीशास्त्रज्ञ तज्ज्ञ मंडळाचे संस्थापक.	IUCN मधील पेंग्विन ओळखा.

माळढोक, अखेरचा हा तुला दंडवत.....

दिलीप वीरखडे

पक्षिअभ्यासक, वर्धा.

दि.१७ जुलै २००५, वैदर्भीय जैवविविधतेच्या समृद्धीची साक्ष देणारा हा दिवस. काही पूर्वनोंदीनुसार आणि 'आमच्याही शिवारात हुम दिसतातजी' या गावकरी लोकांच्या सांगण्यावरून वरोरा रेंज मधील (जि. चंद्रपूर) एकोणा-मार्डा-वनोजा या परिसरात वनखात्यातर्फे माळढोक प्रगणना करण्यात आली. जंगलखात्याची माणसं वणवण फिफरली, अंधार पडायला लागला; परत फिरणार तोच चक्र सहाच्या संख्येत माळढोक आढळले! आणि ग्रेट इंडियन बस्टार्ड संदर्भात 'वरोरा' हे भारताच्या नकाशावर झळकले.

वरोरा तालुक्याच्या दक्षिणेकडील भाग व भद्रावती तालुक्याच्या उत्तरेकडील भाग 'माळढोक पक्ष्यांचे आढळक्षेत्र' म्हणून निदर्शनास आले. पिढ्यानपिढ्या त्याचे वास्तव्य या अधिवासात असून, त्याला येथील गावकरी 'हुम' या नावाने ओळखतात. पूर्वी हुम भरपूर दिसायचे, असे गावातील वृद्ध मंडळी सांगतात. या परिसरात एकूणच उंच झाडांचे प्रमाण कमी आणि जमिनीचा समतल एकरेषीय असल्यामुळे एका टप्प्यात सात-आठ किलोमीटरचा परिसर नजरेस पडतो. शिवाय कमी उंचीची पिके घेण्याचे प्रमाण अधिक, त्यामुळे हा अधिवास माळढोकास अनुकूल असल्यामुळे त्याचे अस्तित्व टिकून आहे, म्हणजे होते!

माळढोक आढळल्यानंतर त्याच्या बातम्या सर्वत्र फ्लॅश झाल्या.त्यानंतर ऑक्टोबर २००५ पासून माळढोक अधिवासाच्या अध्ययनाकरिता मी वारंवार त्या भागात जात असे. वराच्याला भाड्याने सायकल विकत घेणे आणि दिवसभर त्या शिवारात फिरणे, असा उपक्रम असायचा. शिवारातली माणसं मला 'कृषीखात्याचा माणूस' तर कधी 'कॅनलवाला' समजायचे. एकदा एका शेतकऱ्याने 'डब्ल्यूसीएलवाले व्हय काजी?' असा प्रश्न विचारला. हा शब्द मला नवीन होता. मी अधिक चौकशी केली आणि माझ्या काळजात धस्स झाले. 'या' माळढोक अधिवासात वेस्टर्न कोलफिल्डसब लिमिटेड (W.C.L.) तर्फे, दोन खुल्या कोळसा खाणी (OPEN. CAS.T.) एकोणा-I आणि एकोणा-II प्रस्तावित असून त्याकरिता भूमी अधिग्रहणाची प्रक्रिया सुरू झालेली आढळली. वेकोली तर्फे शेतकऱ्यांना आलेले पत्र मला

एकोणा, मार्डा गावातील लोकांकडे पाहायला मिळाले.

जुलै २००५ च्या अखेरपर्यंत एकोणा-मार्डा परिसरातील माळढोकला सर्वत्र प्रसिद्धी मिळाली होती. २६ ऑक्टोबर २००५ ला एकोणा-I आणि एकोणा-II बाबत पर्यावरण विषयक जाहीर सुनावणी आयोजित करण्यात आली. या सुनावणी दरम्यान वेकोली तर्फे सादर करण्यात आलेल्या ENVIRONMENT IMPACT ASSESSMENT मध्ये 'There is no Endangered Species in core and buffer zone..' असा उल्लेख करून संकटग्रस्त माळढोकचे या परिसरातील अस्तित्वच बेदखल करण्यात आले होते. मी या संदर्भात W.C.L. ला पत्र लिहिले. त्याचप्रमाणे मुख्यवनसंरक्षक, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, बीएनएचएस यांच्यासह चंद्रपूर जिल्ह्याचे खासदार, आमदार, महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री तथा पर्यावरण मंत्रालय दिल्ली या सर्वांना पत्र लिहून, ही खाणकाम प्रक्रिया ताबडतोब थांबवून हा अधिवास वाचवण्याची व संरक्षित करण्याची विनंती केली. W.C.L.कडून एकाही पत्राला उत्तर मिळालं नाही. प्रतिसाद मिळाला तो B.N.H.S. कडून. मा.हंसराज अहिर (तत्कालीन खासदार) यांनी (तत्कालीन) वने व पर्यावरण मंत्री ए. राजा यांना पत्र लिहून, दुर्मिळ होत जाणाऱ्या माळढोकबाबत ताबडतोब पाऊल उचलण्यासंदर्भात सुचित केले. मा.सुधीर मुनगंटीवार (तत्कालीन आमदार) यांनी तत्कालीन मुख्यमंत्री स्व. विलास देशमुख यांना या संदर्भात ही प्रक्रिया थांबविण्याकरिता त्वरित योग्य कार्यवाही करण्याबाबत लिहिले होते. संबंधितांना सूचना देत असल्याचे मा. विलासरावांचे उत्तरही श्री.मुनगंटीवार यांना प्राप्त झाले होते. हा सर्व पत्रव्यवहार माझ्या संग्रही आहे. शिवाय वृत्तपत्रातून लेख लिहून मी या प्रश्नाला वाचा फोडली..

कोळसा की माळढोक?.. या प्रश्नाचे उत्तर शासनकर्ते आणि वेकोलीवाल्यांनी 'कोळसाच' कायम ठेवले. भूमी अधिग्रहणाच्या

बदल्यात आकर्षक पुनर्वसन आणि कुटुंबातील एकाला नोकरी, या गोष्टी भारी ठरल्या आणि 'गावकऱ्यांचा हुम' मागे पडला. भूमी अधिग्रहणाची प्रक्रिया थबकत-थबकत (माळढोकवाल्यांचा कानोसा घेत..) पुढे जात राहिली. एकोणा-I अंतर्गत २५४.१५ कठ तर एकोणा-II अंतर्गत ४२१.७०कठ जमीन अधिग्रहित केली गेली. (नजीकच्या काळात १०२५.४७ कठ जमीन प्रस्तावित आहे.) २०२१ मध्ये प्रत्यक्ष कोळसा काढण्याची प्रक्रिया सुरु झाली. तत्पूर्वी वनोजाच्या पुढे मोहबळा शिवारात (म्हणजे हा सगळा माळढोक अधिवासच) साई वर्धा पॉवर जनरेशन प्रायव्हेट लिमिटेड तर्फे साई वर्धा पॉवर प्लांट (५४० मेगावॉट) जून २०१० पासून कार्यान्वित झाला. १७ जुलै २००७ ला (म्हणजेच माळढोक आढळल्याच्या बरोबर दोन वर्षांनंतर) पर्यावरण आणि वनमंत्रालयाने या परियोजनेला पर्यावरणीय मंजूरी दिली. त्याच्याच अगदी जवळ मार्च २०१३ पासून GMRS वरोरा थर्मल पॉवर स्टेशन कार्यान्वित झाले. हायव्होल्टेज विद्युत लाईन याच अधिवासातून गेल्या. माळढोकचे अंडे आढळले, त्या ठिकाणी जिनिंग अँड प्रेसिंग युनिट उभे राहिले. आणि पाहता पाहता 'वरोऱ्याचा माळढोक' चारही बाजूंनी घेरला गेला..

वेकोली आणि थर्मल पॉवर स्टेशन यांच्याशी संबंधितांना माळढोकशी घेणे-देणे नव्हते. सत्तेत नसतांना ज्यांनी थोडाफार पाठपुरावा केला; सत्तेत आल्यानंतर त्यांना याचा विसर पडला. वनविभागाला माळढोक वरील 'या' संकटांची जाणीव नव्हती,असे म्हणता येणार नाही. माळढोक गणना आणि गावोगावी माळढोक बचाव समित्या स्थापन करण्यापुरते हे काम मर्यादित राहिले.त्यापुढे जाऊन माळढोकच्या अधिवासावर उठलेल्या या परियोजनेच्या विरोधात वनविभागाने 'स्टॅन्ड' घेतला नाही. व्याघ्रप्रेमी इकडे फिरकले नाही. अपवाद म्हणून एखाद-दुसऱ्या पक्षिमित्राने आवाज उठवला असेल. 'एकल' आवाजाला कोण विचारतो? पर्यावरण क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांमध्येदेखील सामसूमपणाच आढळून आला...

२००५ मध्ये सहाच्या संख्येत आढळलेला माळढोक त्यानंतरच्या काही वर्षात 'आठ' पर्यंत मोजल्या गेला. पुढे ही संख्या कमी झाली. आता वर्षातून 'एखादा' दिसतो आणि त्याची बातमी होते. अवघ्या महाराष्ट्रात ही स्थिती आहे. वार्ल्ड लाईफ इन्स्टिट्यूट

ऑफ़ इंडिया आणि वनविभागाने सप्टेंबर २०१७ मध्ये केलेल्या सर्वेक्षणात, संबंध राज्यात एकही माळढोक पक्षी आढळला नव्हता; हे आपल्याला आठवत असेलच. IUCN ने यापूर्वीच माळढोकला 'अतिसंकटग्रस्त' (Criticality Endangered) म्हणून जाहीर केलं आहे. महाराष्ट्रातून माळढोक संपल्यात जमा आहे अशी भीती पक्षीअभ्यासक व पक्षितज्ज्ञ व्यक्त करतात. माळढोक 'नामशेष' होण्याच्या मार्गावर आहे, असे म्हणता येईल. तो नामशेष झाला असे अधिकृत जाहीर करणे ही तांत्रिक बाब असून सर्वेक्षणातील सातत्यानंतरच तसे केल्या जाऊ शकते. म्हणजेच माळढोकला जड अंतःकरणाने 'गुडबाय' म्हणण्याची वेळ आलेली आहे?

'तुझ्या शिवारी जगलो-हसलो
कडीकपारी अमृत प्यालो,
आता परी हे सारे सरले
उरलं मागं नाव,
अखेरचा हा तुला दंडवत...'

या गीतांच्या ओळी, माळढोक संदर्भात अल्बत आठवतात.

दरम्यान वरोरा परिसरात नोव्हेंबर २०२२ मध्ये एक माळढोक आढळून आला. हा एक आशेचा किरणच म्हणावा लागेल.. कराड (२०१८) येथे संपन्न झालेल्या महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनाच्या व्यासपीठावरून संमेलनाध्यक्ष पक्षितज्ज्ञ किशोर रिठे यांनी माळढोक पक्ष्यांचा बंदिस्त प्रजनन कार्यक्रम (Captive Breeding Programme) हाती घेण्याची गरज व्यक्त केली. २०१९ मध्ये चंद्रपूर येथे विदर्भ पक्षिमित्र संमेलन संपन्न झाले.संमेलनाध्यक्ष या नात्याने मीही ती मागणी उचलून धरली. माळढोक कृत्रिम प्रजननानंतर तरूण पक्षी अधिवासात सोडण्याची प्रक्रिया वरोरापासून व्हायला हवी, अशी अपेक्षा व्यक्त केली.संमेलनानंतर संबंधितांना या संदर्भात मी पत्रव्यवहार केला.

भारतीय वन्यजीव संस्थेने माळढोक पक्ष्यांच्या कृत्रिम प्रजननासाठी कार्यक्रम सुरु केला. जैसलमेर आणि कोटा येथे माळढोकचे प्रजनन आणि उबवणी केंद्र आहे. राजस्थान मधील माळढोक कृती प्रजनन केंद्राचे समन्वयक व पक्षी संशोधक डॉ. सुतिर्थ दत्ता यांनी नुकत्याच संपन्न झालेल्या चंद्रपूर येथील पक्षिमित्र संमेलनात विस्तृत मार्गदर्शन केले.ते म्हणाले की शेवटची घटका

मोजणाच्या माळढोक पक्ष्याला वाचवण्यासाठी कृत्रिम प्रजनन हाच एकमेव पर्याय दिसत आहे. कृत्रिम प्रजनना सोबतच त्याचे नैसर्गिक अधिवास राखणे अत्यंत महत्त्वाचे असल्याचे ते म्हणाले. त्यामुळे वरोरा येथील माळढोक अधिवासाचा न्हास थांबवायचा असेल तर, येथील गावकऱ्यांना विश्वासात घेऊन हा अधिवास लोकसंरक्षित क्षेत्र (Community Conservation Area) घोषित होणे महत्त्वाचे आहे. ज्यात लोक सहभाग अपेक्षित असतो आणि लोकांचे अधिकार कायम असतात. ज्यात लोकांनी स्वतःहून 'हुम अनुकूल अधिवास' राखणे अपेक्षित असेल व वनविभागाच्या

मार्गदर्शनाखाली अधिवास संवर्धित केलेला असेल. ईशान्य भारतातील समृद्ध जैवविविधता टिकविण्याकरिता CCAच्या माध्यमातून काम सुरू आहे. याशिवाय कीटकनाशकांचा वापर कमी करून सेंद्रिय शेतीवर भर द्यावा लागेल. यादृष्टीने या अधिवासातील गावागावांमध्ये शेतकरी-पक्षिमित्र मेळाव्याचे आयोजन होणे व त्यात सातत्य राखणे महत्त्वाचे आहे. शेतकरी आणि पक्षिमित्रांमधील संवाद वाढला तरच येथील हुम, फिनिक्स सारखा पुन्हा भरारी घेऊ शकतो...

*****

डॉ. सतीश पांडे यांना 'नेचर काँझर्वेशन अँवॉर्ड' प्रदान

पुणे येथील आपले एक सभासद डॉ. सतीश पांडे (चित्रातील डावीकडचे) हे इला फाउंडेशनचे डायरेक्टर आहेत. नेपाळमधील धानगडी येथे झालेल्या सहाव्या उलुक महोत्सवात त्यांना 'नेचर काँझर्वेशन अँवॉर्ड २०२३' आंतरदेशीय पातळीवरील हा पुरस्कार देऊन त्यांचा गौरव करण्यात आला. डॉ. पांडे गेली कित्येक वर्षे पर्यावरण रक्षण, संशोधन आणि प्रकाशन कार्य करत आहेत. त्यांच्यामार्फत उलुक महोत्सव साजरा केला जातो.

*****

टपाल तिकिटांच्या दुनियेत कॅस्पियन सुरय Caspian Tern (Hydroprogne caspia)

हा पक्षी सुरय कुळातला जगातील सर्वात मोठा पक्षी आहे, याची लांबी ४८-६० सें.मी. व पंखपसारा १२७-१४५ सें.मी. इतका आहे. या पक्ष्याचे पाय काळे असतात. लांब जाड लाल नारिंगी रंगाची चोच असते, तिचे टोक काळे असते. याचे डोके पांढरे व त्यावर काळी टोपी असते आणि मान, गळा, पोट, शेंपूट व शेंपटीचा आतील भाग पांढऱ्या रंगाचा असतो. शेंपूट थोडीशी दुभंगलेली असते. वरील पंख व पाठ फिकट करडया रंगाचे व पंखाचा आतील भाग फिकट आणि गडद पिसारा असतो. उडताना इतर सुरय पक्ष्यांच्या मानाने याची शेंपूट कमी दुभंगलेली असते.

या पक्ष्याच्या विणीची वसाहत ही मोठे जलाशय, तसेच उत्तर अमेरिकेची समुद्र किनारपट्टी, युरोपमध्ये मुख्यतः बाल्टीक समुद्र व काळा समुद्राच्या भोवतालचा परीसर, आशिया, अफ्रिका व ऑस्ट्रेलिया या ठिकाणी आढळून येते.

कॅस्पियन सुरयचे मुख्य अन्न हे मासे आहे, पाण्याच्या वर उंच

ठिकाणी एकाच जागेवर स्थिर राहून भक्ष्याचा शोध घेतात व एकदम पाण्यात सूर मारून मासे पकडतात. बऱ्याच वेळा मोठे कीटक, पक्ष्यांची अंडी व उंदीरसुद्धा खातात. आपल्या विणीच्या वसाहतीपासून मासे पकडण्यासाठी ते ६० किलोमीटरपर्यंत उड्डाण करतात. मुख्यत्वे ते गोड्या पाण्याचे तळे व समुद्रातील मासे पकडतात.

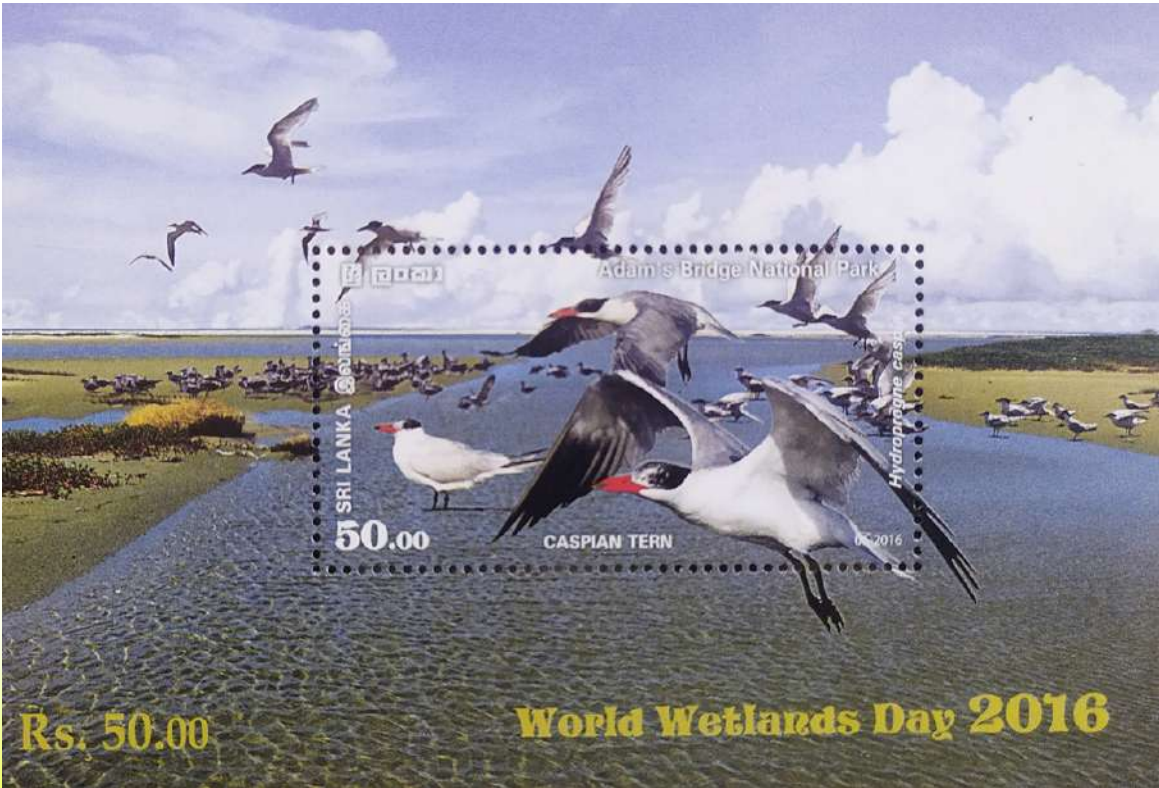
अशा या सुंदर पक्ष्यावर श्रीलंका टपाल विभागातर्फे २०१६ साली जागतिक पाणथळ दिनाच्या निमित्ताने ५० रूपये किमतीचे आकर्षक मिनीयेचरच्या स्वरूपात टपाल तिकीट प्रकाशित केले आहे. या मिनीयेचर शीटवरील चित्रावरून कॅस्पियन टर्नच्या अधिवासाची कल्पना येते.

रवींद्र वामनाचार्य

नाशिक

मोबाईल नं. : ९८९०३९०५२७

E-mail ID : r_wamanacharya@yahoo.co.in

Birds & Mammals

Sculpture

Bird Calls

CDS

Singing Bird

Clock

Wildlifekart.com

Online Shop for Nature and Wildlife Lovers

wildlifekart@gmail.com

7400488996

1,000 + Birds and Wildlife related products

100 + Products categories

Information of various Wildlife Resorts across India, Wildlife Tours and Wildlife News

Birds & Wildlife

Tshirts

Birds and Mammals

Lapel Pins

Beautiful

Bird Nests

३५ वे महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलन, चंद्रपूर - क्षणचित्रे

महाराष्ट्र पक्षिमित्र जीवन गौरव पुरस्कार २०२२ मा. बी. एस. कुळकर्णी यांना सोलापूर येथे प्रदान करताना म. प. चे सदस्य प्रा. डॉ. निनाद शहा, श्री. नरेंद्र गायकवाड, शिखरे, प्रा.धनंजय शहा, श्री. नवले, श्री. अनिल जोशी.

महाराष्ट्र पक्षिमित्रचा पक्षी संशोधन पुरस्कार स्विकारतांना प्रा. डॉ. जयवर्धन बलखंडे (नांदेड)

महाराष्ट्र पक्षिमित्रचा पक्षी संवर्धन व सुश्रृषा पुरस्कार स्विकारतांना श्री. राजकुमार कोळी (सोलापूर)

महाराष्ट्र पक्षिमित्रचा पक्षी जनजागृजी पुरस्कार स्विकारतांना श्री.अनंत बाबू पाटील (गडहिंगलज)

होप ठाणे तर्फे प्रायोजित महाराष्ट्र पक्षिमित्र उदयोन्मुख पक्षिनिरीक्षक पुरस्कार स्विकारतांना कु. यशश्री उपरीकर (साकोली)

होप ठाणे तर्फे प्रायोजित महाराष्ट्र पक्षिमित्र उदयोन्मुख पक्षिमित्र पुरस्कार स्विकारतांना कु. अमृता आघाव (नांदुर मध्यमेश्वर)

३५ व्या महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनाचे अध्यक्ष श्री. राजकमल जोब यांना संमेलनाध्यक्ष पदाचा कार्यभार व संस्थेचा ध्वज सुपूर्द करतांना माजी संमेलन अध्यक्ष प्रा. डॉ. निनाद शहा

३५ व्या महाराष्ट्र पक्षिमित्र संमेलनाच्या आयोजनामध्ये महत्वाची भूमिका पार पडणारी इको- प्रो संस्था, चंद्रपूर ची चमू

राजस्थानातून माळटोकाची पिळे

नान्नज अभयारण्यात आणण्याचा वनविभागाचा मानस राजस्थानात 'जीआयबी' पक्ष्याची अंडी कृत्रिमरीत्या उबवून जन्माला आलेली पिळे सोलापुरातील नान्नज अभयारण्यात आणण्याचा महाराष्ट्र वनविभागाचा मानस आहे. पण ही प्रक्रिया तितकीशी सोपी नाही. तिथल्या केंद्रात १०० पेक्षा जास्त पिळे झाली. म्हणजेच हे शक्य होईल. त्याकरिता अनेक वर्षांचा कालावधी लागू शकतो.

पानपूरक

गेल्या वर्षी म्हणजे २०२२ साली १९६ नव्या प्रजातींचा शोध लागला. त्यात प्राणी आणि वनस्पतींचा समवेश होता; पण एकही पक्षी त्यात नव्हता.

माहितीचा उजाळा उत्तरे

- १) २० जानेवारी
- २) एम्परर पेंग्विन Emperor penguin
- ३) पेंग्विन रॅण्डम हाऊस
- ४) फेअरी पेंग्विन, स्नेर्स पेंग्विन, किंग पेंग्विन, एम्परर पेंग्विन
- ५) पेंग्विनच्या हाडाची घनता हवेत उडणाऱ्या पक्ष्यांच्या तुलनेत जास्त असते.
- ६) Penguin Biology
- ७) पेंग्विन
- ८) पेंग्विन
- ९) March of the Penguins
- १०) पाब्लो गार्सिया बार्बोरोगलू

Book Post

प्रती,

प्रेषक :

महाराष्ट्र पक्षिमित्र

६३, अरण्यार्पण समता कॉलनी,
कठोरा रोड, अमरावती.

४४४६०४

E-mail : pakshimitra@gmail.com
website : www.pakshimitra.org
Mob. +91 7030101981

पक्षिमित्र

संपादक : दिगंबर गाडगीळ

मूल्य ₹ ५/-

मासिकात व्यक्त केलेल्या विचारांशी
संपादक सहमत असतीलच असे नाही.
अक्षरजुळणी : गौरी एंटप्राइजेस, नाशिक

मुद्रक : ज्ञानपथ प्रकाशन